

آشنایی با فقه

(رشته الهیات)

دکتر محمدحسین شعبانی

سرشناسه	:	شعبانی، محمد حسین، ۱۳۴۰-
عنوان و نام پدید آور	:	آشنایی با فقه؛ تألیف: محمد حسین شعبانی.
مشخصات نشر	:	تهران: دانشگاه پیام نور، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری	:	دوازده، ۱۴۱ ص.
فروست	:	دانشگاه پیام نور؛ ۱۷۸۲؛ دانشگاه الهیات؛ ۱/۸۹.
شابک	:	978 - 964 - 387 - 825 - 2
وضعیت فهرست نویسی	:	فیبیا.
یادداشت	:	کتابنامه: ص. ۱۴۱.
موضوع	:	اصول فقه - آموزش برنامه‌ای.
موضوع	:	اصول فقه - راهنمای آموزشی (عالی).
موضوع	:	اصول فقه --آزمون ها و تمرین ها (عالی).
شناسه افزوده	:	دانشگاه پیام نور.
رده بندی کنگره	:	۱۳۹۰ ۷۵۵۱۵۵ BP
رده بندی دیویی	:	۲۹۷۴۶
شماره کتابشناسی ملی	:	۲۴۷۶۶۳۱

دانشگاه پیام نور

آشنایی با فقه

مؤلف: دکتر محمد حسین شعبانی

ویراستار علمی: دکتر عابدین مومنی

تهیه و تولید: مدیریت تولید محتوا و تجهیزات آموزشی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه پیام نور

شمارگان: ۸۰۰۰ نسخه

نوبت و تاریخ چاپ: چاپ اول فروردین ۱۳۹۱

شابک: ۲- ۸۲۵ - ۳۸۷ - ۹۶۴ - ۹۷۸

ISBN: 978 - 964 - 387 - 825 - 2

فروش این کتاب فقط از طریق نمایندگی‌های دانشگاه پیام نور مجاز می باشد و فروش

آن در سایر مراکز فروش کتاب موجب تعقیب قانونی فروشنده خواهد گردید

(کلیه حقوق نشر اعم از چاپی، الکترونیکی، تصویری، صوتی و اینترنتی برای دانشگاه پیام نور محفوظ است)

قیمت: ۱۹۰۰۰ ریال

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار ناشر

کتاب‌های دانشگاه پیام نور حسب مورد و با توجه به شرایط مختلف یک درس در یک یا چند رشته دانشگاهی، به صورت کتاب درسی، متن آزمایشگاهی، فرادرسی، و کمک درسی چاپ می‌شوند.

کتاب درسی ثمره کوشش‌های علمی صاحب اثر است که براساس نیازهای درسی دانشجویان و سرفصل‌های مصوب تهیه و پس از داوری علمی، طراحی آموزشی، و ویرایش علمی در گروه‌های علمی و آموزشی، به چاپ می‌رسد. پس از چاپ ویرایش اول اثر، با نظرخواهی‌ها و داوری علمی مجدد و با دریافت نظرهای اصلاحی و متناسب با پیشرفت علوم و فناوری، صاحب اثر در کتاب تجدیدنظر می‌کند و ویرایش جدید کتاب با اعمال ویرایش زبانی و صوری جدید چاپ می‌شود. متن آزمایشگاهی (م) راهنمایی است که دانشجویان با استفاده از آن و کمک استاد، کارهای عملی و آزمایشگاهی را انجام می‌دهند.

کتاب‌های فرادرسی (ف) و کمک‌درسی (ک) به منظور غنی‌تر کردن منابع درسی دانشگاهی تهیه و بر روی لوح فشرده تکثیر می‌شوند و یا در وبگاه دانشگاه قرار می‌گیرند.

مدیریت تولید محتوا و تجهیزات آموزشی

فهرست مطالب

هفت	مقدمه
یازده	پیش درآمد
۱	فصل اول
۳	وقف
۳۰	صدقه
۳۴	سکنی
۳۹	هبه
۴۸	تجسس
۵۱	فصل دوم
۵۳	یعین
۶۴	قذر
۷۵	عهد
۷۶	کفاره
۹۱	فصل سوم
۹۱	مابقه
۱۰۰	رمایه
۱۰۵	فصل چهارم
۱۰۷	حجر صغیر
۱۲۱	حجر سفیه
۱۲۹	حجر مجنون
۱۳۴	حجر مفلس
۱۳۷	حجر مریض از مازاد ثلث
۱۴۱	منابع

مقدمه

شریعت و احکام اسلامی چراغ راه بشریت است. که از طریق آن انسان راه کمال به سوی مقصد را سریع تر و آسان تر طی می کند.

در یک نگاه می توان تعالیم اسلام را به سه دسته تقسیم نمود که عبارتند از:

اصول عقاید، احکام اخلاقی، احکام فقهی

اصول و عقاید از باور انسان از جهان هستی، خدا، معاد، پیامبرشناسی... بحث

می کند که متکفل این مباحث علم کلام است.

احکام اخلاقی که از صفات خوب و بد، فضیلت و رذیلت، تخلق به فضایل

اخلاقی و اجتناب از رذایل گفتگو می کند و به انسان چگونگی زیستن را می آموزد و او را

به سوی هدف نهایی که سعادت است هدایت می کند.

احکام فقهی، که قوانین و وظایف عملی برای هر مکلف را بیان می کند.

بدین معنی که هرچه از مکلف سر می زند اعم از هر گفتار و کردار، تصرف و دخالت در

امور، احکام و مقررات آن می زند مشروح و یا به صورت کلی در اسلام آمده است که

به آن علم فقه گفته می شود.

فقه در لغت به معنی فطانت، زیرکی، مهارت، علم و آگاهی، بصیرت، فهم و

درک مطلق ذکر شده است.^۱ پیش از بعثت رسول اکرم (ص) و نشر معارف اسلامی،

لفظ فقه و مشتقات آن در معنی علم و فهم مطلق اعم از فهم و درک دینی و غیردینی

۱. فیومی، المصباح المنیر/۴۷۹. جوهری الصحاح، ۶/۲۲۴۳

استعمال می‌شد ولی پس از بعثت نبی مکرم اسلام و نشر معارف اسلام، علاوه بر معانی لغوی بالا به معنی بصیرت در دین و آگاهی از آن، اعم از اعتقادات و احکام عملی و دیگر معارف اسلامی مصطلح گردید، ولی به تدریج شمول خود را از دست داده و به سبب کثرت استعمال، به معنی اصطلاحی امروز خود یعنی:

«علم به احکام شرعی فرعی که از راه ادله تفصیلی آن به دست می‌آید»^۱ تعریف شده است.

این واژه از جمله واژگانی است که پس از شریعت مقدس اسلام معانی نخست خود را ترک کرده و در اصطلاح به معانی محدودتری اختصاص یافت. بنابراین می‌توان واژه فقه را «مفهوم شرعی» نامید.

فقه یکی از شریف‌ترین و گسترده‌ترین علوم و معارف اسلامی است که از آغاز طلوع اسلام تاکنون سیر تحولی و تکاملی داشته است. این سیر تکاملی و هماهنگ با نیازهای جامعه ناشی از تلاش‌های خستگی‌ناپذیر فقهای بزرگ اسلام است که با به‌کار بستن نهایت کوشش خویش کجای رفیع فقه را بر آراء و نظریات اهل بیت - علیهم‌السلام- بنیان‌گذاری کردند و این رشته زرین الهی را که از وحی سرچشمه گرفته است با تلاش و کوشش خود به درختی بالنده و ثمربخش تبدیل نموده‌اند. در یک تقسیم‌بندی کلی می‌توان فقه را به چهار بخش تقسیم نمود که شامل عبادات، عقود، ایقاعات و احکام است.

عبادات شامل احکامی است که قصد قربت در آن شرط است یعنی باید عمل را به قصد امتثال امر الهی یا برای نزدیکی به خدای متعال و یا برای رضای حضرت حق انجام دهد و اگر بدون قصد قربت آن عمل انجام شود باطل است مانند نماز، روزه و اعتکاف....

عقود جمع عقد است. عقد در لغت به معنی بستن و گره‌زدن است و در اصطلاح عبارت از این است که یک یا چند نفر در برابر یک یا چند نفر درباره امری نسبت به یکدیگر متعهد و ملتزم شوند. عقد به دو طرف ایجاب و قبول نیاز است.

۱. صاحب معالم، حسن بن زیدالدین، معالم، ۲۷.

ایقاع در مقابل عقد قرار دارد و به دو طرف عقد نیاز ندارد. اگر صدور جمله انشایی از جانب کسی بدون توقف بر انشایی از طرف کسی دیگر منشا اثر باشد، آن را ایقاع نامند.

احکام که یکی از مباحث چهارگانه فقه است که نیاز به عقد ندارد مانند صید و ذباحت، اطعمه و اشربه، غصب...

این جزوه با عنوان «آشنایی با فقه» از دروس مشترک کارشناسی الهیات و معارف اسلامی به ارزش دو واحد درسی از سوی ریاست محترم دانشکده الهیات و علوم اسلامی جناب آقای دکتر عابدین مؤمنی به اینجانب واگذار گردید. در تدوین آن با عنایت به سر فصل‌های مصوب شورای انقلاب فرهنگی مطالبی به رشته تحریر درآمد که سعی شد مختصر و مفید و در عین حال در بردارنده مباحث مهم و اساسی باشد. امید است که این مسوده با لطف و عنایت دوستان با نقص کمتر به خدمت دانشجویان عزیز ارائه گردد. در پایان از همه دوستان که با مساعی مشفقانه خود بر اینجانب منت نهاده‌اند کمال تشکر را دارم.

بمنه و کرمه

محمدحسین شعبانی

پیش درآمد

وقف از جایگاه بسیار بالایی در پیشبرد اهداف معالی اسلام برخوردار است. این که پیشوایان دین پیشتاز در مسئله وقف بوده‌اند و دیگران را بر آن تشویق کرده‌اند، نشان از اهمیت وقف دارد.

وقف نهادی است که از طریق آن می‌توان بخش قابل توجهی از مشکلات و تنگناهای جامعه را زدود و اموال و دارایی‌های افراد نیکوکار را دایم‌البدنانه در جهت رفع آن به کار بست.

از جالب‌ترین تعالیم اجتماعی اسلام که براساس تعاون و حسن نوع دوستی بنا نهاده شده، مسئله وقف و صدقه جاریه است. اسلام با این کار یک برنامه عالی انسانی را بنیان‌گذاری کرد که در اثر آن عواطف بشر دوستانه زنده شد. این عمل خداستدانه تا آنجا در روح و اخلاق مردم تأثیر گذاشت که از مال خود چشم می‌پوشند و با وقف کردن بخشی از اموال خویش به نفع کسانی که باید حمایت شوند، وسیله آسایش آنان را فراهم می‌کنند و نیازمندی‌های نسل آینده را نیز از طریق وقف تأمین می‌کنند.

بسیاری از معضلاتی که در زمینه‌های مختلف گریبان‌گیر مردم جامعه است تنها به وسیله دولت و دستگاه‌های اجرایی قابل حل نبوده و مشارکت و معاضدت خود مردم است که معضلات را از سر راه رشد و توسعه آن جامعه بر خواهد داشت.

صدقات جاریه یکی از برترین و پردوام‌ترین مظاهر احسان و نیکوکاری به مردم و خدمت به هموعان و کمک به مصالح جامعه و تنظیم امور فرهنگی اجتماعی و اقتصادی است.

این عمل خداپسندانه پاسخی به ندای فطرت انسان است، زیرا میل به جاودانه زیستی از آرزوی دیرینه انسان است. انسان تمایل دارد وقتی که از بقای وجود خاکی و جسم خود مأیوس شد یادگاری از خود باقی گذارد و بدین گونه از یاد نرود و از ثمره این کار شایسته پس از مرگ نیز بهره‌مند گردد.

در روایات آمده است که با مرگ انسان طومار زندگی او در هم پیچیده می‌شود و ارتباط او با زندگی دنیا قطع می‌شود مگر سه عمل که عبارتند از:

۱. صدقات و خیرات مستمری (وقف) که مردم از آنها سود ببرند؛ از کسی باقی مانده باشد

۲. فرزند صالح و نیک کرداری که پدر و مادر را به دعای خیر یاد کند.

۳. کسی که سنت نیکویی از خود به یادگار گذاشته باشد و بعد از آن مردم به آن عمل کنند^۱.

اسلام با طرح مسئله وقف و تشویق به صدقات جاریه به شخص این قدرت را داده است که حتی پس از مرگ نیز از ثمره و منافع مال خویش بهره‌مند گردد و از ثواب عمل نیک خود برخوردار گردد. وقف در حقیقت پاسخی است به ندای فطرت انسان که میل به جاودانگی دارد. انسان با وقف اموال خود برای همیشه از نتیجه کار خداپسندانه خود بهره‌مند است. از طرفی قدم اساسی را در راه گسترش علم و دانش و ترویج فضایل و پرورش دانشمندان برداشته و بنای عمران و آبادی شهرها و رفاه عمومی را حتی در بیابان‌ها و جاهای دور از آبادی پایه‌ریزی نموده است.

۱. حر عاملی؛ وسائل الشیعه؛ ج ۱۳؛ کتاب وقف؛ باب ۱؛ ح ۲